

Μανώλης Δαφέρμος

Σχεδιασμός και αγορά: Εξέλιξη των απόψεων στην ΕΣΣΔ

Το πρόβλημα του συσχετισμού σχεδιασμού και αγοράς¹ αποτελεί το βασικό ζήτημα της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού στη βάση του οποίου διακρίνονται διαφορετικές σχολές. Η μελέτη της εξέλιξης των απόψεων πάνω σ' αυτό το ζήτημα έχει μεγάλη σημασία για την κατανόηση των προοπτικών και των δρόμων της παραπέρα ανάπτυξης της πολιτικής οικονομίας. Η εξέλιξη των απόψεων πάνω στο αναφερόμενο ζήτημα έχει τη δικιά της εσωτερική λογική, η οποία είναι αναγκαίο να μελετηθεί· ταυτόχρονα, όμως, συνδέεται με την ανάπτυξη της οικονομίας και της κοινωνίας γενικότερα. Η μεθοδολογική ανάλυση της ανάπτυξης των απόψεων πάνω σ' αυτό το ζήτημα πρέπει να συμπληρωθεί από την ιστορική και κοινωνιολογική ανάλυση της ανάπτυξης της σοβιετικής κοινωνίας. Το άρθρο αυτό δεν φιλοδοξεί ν' αποτελέσει παρά μια αρχική τοποθέτηση του ζητήματος. Είναι αναγκαίο να γίνουν σημαντικές έρευνες ακόμη σ' αυτή την κατεύθυνση.

Πρωταρχική γέννηση της διαμάχης

Η νίκη της Μεγάλης Οκτωβριανής Επανάστασης, η επαναστατική κατάκτηση της εξουσίας από το κόμμα της εργατικής τάξης, η εγκαθίδρυση της κοινωνικής ιδιοκτησίας στα βασικά μέσα παραγωγής (πρωταρχικά τυπικής), δημιουργήσε την ανάγκη διεύθυνσης της κοινωνίας (αρχικά στα πλαίσια ενός ξεχωριστού κράτους) από ένα ενιαίο κέντρο. Πρέπει να σημειωθεί ότι η εγκαθίδρυση του εργατικού ελέγχου, της εργατικής δημοκρατίας από τα κάτω, από τους εργαζόμενους των ιδίων των επιχειρήσεων ήταν ουσιαστικό βήμα σ' αυτή την κατεύθυνση. Ο εργαζόμενος λαός πείστηκε με την πρακτική του πείρα ότι μπορεί να διευθύνει τα εργοστάσια χωρίς καπιταλιστές. Από την άλλη μεριά, ο σοσιαλιστικός οικονομικός σχεδιασμός έρχεται σ' αντίθεση με την αναρχοσυνδικαλιστική άποψη που προτείνει την ομαδική ιδιοκτησία των επιχειρήσεων από τους εργαζόμενους που δουλεύουν σ' αυτές. Οι ανάγκες τόσο του εμφυλίου πολέμου όσο και της οργάνωσης της καθυστερημένης αποδιοργανωμένης οικονομίας δημιούργησαν την αναγκαιότητα σχηματισμού συγκεντροποιημένου γραφειοκρατικού συστήματος διοίκησης της οικονομίας. Στην περίοδο του «πολεμικού κομμουνισμού» δημιουργήθηκε η αυταπάτη του άμεσου περάσματος στη σοσιαλιστική - κομ-

1. Με περισσότερη επιστημονική ακρίβεια των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων.

μουνιστική κοινωνία, πράγμα που οδήγησε σε μια απόπειρα κατάργησης (τυπικής) των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων. Σαν άλλη πλευρά του γραφειοκρατικού μηχανισμού εμφανίζεται η παραοικονομία, η μαύρη αγορά στην οποία, σ' αντεστραμμένη μορφή, αναπτύσσονται οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις.

Την περίοδο αυτή εξαπλώνεται η λεγόμενη «περιοριστική εκδοχή της πολιτικής οικονομίας», εμπνευστής της οποίας ήταν ο Ν. Μπουχάριν. Ο Ν. Μπουχάριν στην εργασία του *Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου* (Μόσχα 1920) προσπαθούσε να τεκμηριώσει την άποψη ότι, με το πέρασμα στο σοσιαλισμό, εξαφανίζονται εντελώς οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις. Ο Ν. Μπουχάριν θεωρούσε ότι ο σοσιαλισμός αποτελεί σύστημα σχεδιασμένης οικονομίας, με το πέρασμα στο οποίο εξαφανίζεται η αναγκαιότητα ύπαρξης της πολιτικής οικονομίας. Η πολιτική οικονομία, σύμφωνα με τον Ν. Μπουχάριν, μελετά μόνο τη μη οργανωμένη «εμπορευματοκοκαπιταλιστική» οικονομία. Στη δεκαετία του '20, η αυταπάτη ότι στο σοσιαλισμό εξαφανίζονται οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις είναι κυρίαρχη. Μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '30 έγινε γνωστή η κριτική του Λένιν στο βιβλίο του Μπουχάριν *Η οικονομία της μεταβατικής περιόδου*.

Πολύ χαρακτηριστική περίπτωση για την κατανόηση της περιόδου του «πολεμικού κομμουνισμού» αποτελεί η προσπάθεια κατάρτισης ενιαίου οικονομικού σχεδίου, εισηγητής του οποίου ήταν ο Λ. Τρότσκι στο 9ο Συνέδριο του ΡΚΚ (μπ.) (Μάρτης - Απρίλης 1920). Η ουσία αυτού του σχεδίου βρίσκεται στην προσπάθεια ανόρθωσης της κατεστραμμένης οικονομίας της χώρας διαμέσου της στρατιωτικοποίησης της εργασίας και της κρατικοποίησης των συνδικάτων.

«Διαμέσου των συνδικάτων αυτοί [οι πρωτοπόροι εργάτες] μπορούν να στρατιωτικοποιήσουν τεράστιες αγροτικές μάζες, οι οποίες προσελκύονται στην εργασία στη βάση της εργασιακής πειθαρχίας.»²

Η εξέγερση της Κροστάνδης, η αναταραχή των αγροτικών μαζών σύντομα έδειξε ότι η πολιτική του «πολεμικού κομμουνισμού»³ ερχόταν σε αντίθεση με τις διαθέσεις των πλατιών μαζών και πρώτα και κύρια της αγροτιάς. Στο 10ο Συνέδριο του κόμματος πάρθηκε η απόφαση για πέρασμα απ' την πολιτική της υποχρεωτικής επίταξης των τροφίμων στο φόρο σε είδος. Το πέρασμα στο φόρο σε είδος, η ελεύθερη ανάπτυξη του εμπορίου αποτελούσε αναγκαία υποχώρηση πρώτα και κύρια απέναντι στη μεσαία αγροτιά. Ταυτόχρονα η διατήρηση της κρατικής ιδιοκτησίας στη μεγάλη βιομηχανία αποτελούσε εγγύηση της κίνησης προς το σοσιαλισμό. Η ΝΕΠ (Νέα Οικονομική Πολιτική) είναι η πολιτική της μεταβατικής περιόδου στην οποία λύνεται το ζήτημα «ποιός - ποιόν» ανάμεσα στο σοσιαλισμό και στον καπιταλισμό.

Γρήγορα όμως οξύνθηκαν οι αντιθέσεις μέσα στο κόμμα σε σχέση με τις προοπτικές της παραπέρα εξέλιξης. Μέσα στο κόμμα διαμορφώθηκαν δύο τάσεις: Οι οπαδοί της πρώτης τάσης θεωρούσαν ότι η ΝΕΠ αποτελεί υποχώρηση και ότι η παραπέρα συνέχισή της άνοιγε το δρόμο για την παλινδρόμηση του καπιταλισμού

2. 9ο Συνέδριο του ΡΚΚ (μπ.), Μόσχα 1960, σ. 94.

εξαιτίας του καθυστερημένου, αγροτικού και μικροαστικού χαρακτήρα της χώρας. Ξαν μοναδική λύση έβλεπε τη γρήγορη εκβιομηχάνιση, την καθιέρωση σχέσεων μη ισοδύναμης ανταλλαγής ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία. Οι οπαδοί της δεύτερης τάσης, χωρίς να αρνιούνται την ανάγκη εκβιομηχάνισης, θεωρούσαν ότι η προσπάθεια επιταχυμένης εφαρμογής της και η θέσπιση μη ισοδύναμης ανταλλαγής ανάμεσα στην πόλη και στο χωριό οδηγούσε αναπόφευκτα στην κατάργηση της ΝΕΠ και στο σπάσιμο της εργατοαγροτικής συμμαχίας. Βασικοί εκπρόσωποι της πρώτης τάσης έγινε η λεγόμενη «Αριστερή Αντιπολίτευση» (Λ. Τρότσκι, Πρεομπραζένσκι). Βασικός εκπρόσωπος της δεύτερης τάσης ήταν ο Ν. Μπουχάριν και, αρχικά, ο Ι. Στάλιν.

Πολύ ενδιαφέρον παρουσιάζει η συζήτηση ανάμεσα στον Πρεομπραζένσκι και τον Μπουχάριν σε σχέση με τις νομοτέλειες της μεταβατικής περιόδου, που αποτελούσε το κυρίαρχο ζήτημα στις συζητήσεις στη δεκαετία του '20. Οι απόψεις του Πρεομπραζένσκι εκθίθενται στις εργασίες: *Νέα Οικονομία, Βασικός νόμος της σοσιαλιστικής συσσωρεύσης*. Οι απόψεις του Μπουχάριν εκφράζονται στις εργασίες: *Προς το ζήτημα για τις νομοτέλειες της μεταβατικής περιόδου, Νέα αποκάλυψη για τη σοβιετική οικονομία ή πώς είναι δυνατόν να καταστραφεί η εργατοαγροτική συμμαχία, Ο δρόμος προς το σοσιαλισμό και η εργατοαγροτική συμμαχία*.

Το πρώτο βασικό ζήτημα πάνω στο οποίο γίνεται συζήτηση είναι το ζήτημα του χαρακτήρα των νομοτελειών της μεταβατικής περιόδου και της μεθόδου έρευνάς της. Ο Μπουχάριν θεωρεί ότι «οι νομοτέλειες του καπιταλισμού είναι νομοτέλειες αυθόρμητης ανάπτυξης· είναι τυφλές· αυτές εκφράζουν τον ανορθολογισμό της κοινωνικής εξέλιξης»³. Στο σοσιαλισμό «οι αυθόρμητοι ρυθμιστές δίνουν τη θέση τους στους συνειδητούς, δηλαδή στην οικονομική πολιτική του προλεταριακού κράτους»⁴. Άρα είναι αδύνατο να μελετήσουμε τις παραγωγικές σχέσεις στο σοσιαλισμό δίχως τη μελέτη της οικονομικής πολιτικής του κράτους, διότι «ο μηχανισμός της κρατικής οικονομίας μας αποτελεί συστατικό μέρος των παραγωγικών σχέσεων της σοβιετικής κοινωνίας, δηλαδή έχει ολόκληρος εισαχθεί στη βάση»⁵. Είναι αναγκαίο να ξεχωρίσουμε δύο βασικές ιδέες πολύ χαρακτηριστικές για τη δεκαετία του '20:

α. Βασικό χαρακτηριστικό του καπιταλισμού είναι ο αυθόρμητος, άναρχος τρόπος ανάπτυξης. Βασικό χαρακτηριστικό του σοσιαλισμού είναι ο συνειδητός σχεδιασμένος χαρακτήρας ανάπτυξης. Μ' άλλα λόγια η ειδοποιός διαφορά τους βρίσκεται όχι στο πώς μετασχηματίζεται η διαδικασία της παραγωγής, αλλά στο αν η ανάπτυξη της παραγωγής έχει συνειδητό ή όχι χαρακτήρα.

β. Ο κρατικός μηχανισμός εξετάζεται ως τμήμα των παραγωγικών σχέσεων, δηλαδή υπάρχει σύγχυση του πολιτικού επικοδομήματος με την οικονομική βάση. Αυτή η σύγχυση δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την εξάπλωση αυταπατών ότι το σοσιαλιστικό κράτος δημιουργεί τις οικονομικές νομοτέλειες

3. Ν. Μπουχάριν, *Ο δρόμος προς τον σοσιαλισμό*, Νοβοσιμπίρσκ, 1990, σ. 115).

4. Στο ίδιο, σελ. 117.

5. Στο ίδιο, σελ. 120.

(εκτενέστερη αναφορά υπάρχει παρακάτω). Άλλη βασική συνέπεια αυτής της αντίληψης είναι η σύγχυση Πολιτικής Οικονομίας και οικονομικής πολιτικής του κράτους. Η σύγχυση της θεωρητικής επιστήμης με την άμεση κοινωνική πρακτική αποτελεί γνώρισμα των ανώριμων σταδίων ανάπτυξης της επιστήμης.

Ο Πρεομπραζένσκι, σε αντίθεση με τον Μπουχάριν, θεωρούσε ότι για τη θεωρητική ανάλυση των νομοτελειών της μεταβατικής περιόδου είναι αναγκαίο, σε ένα καθορισμένο στάδιο έρευνας, να γίνει αφαίρεση απ' την οικονομική πολιτική του κράτους. Η μέθοδος του Μπουχάριν, σύμφωνα με τον Πρεομπραζένσκι, αποτελεί άρνηση της μαρξιστικής μεθόδου διαχωρισμού της βάσης και του εποικοδομηματος και ανοίγει το δρόμο για το πέρασμα στο στρατόπεδο του Στάμλερ και της σχολής του.

Δεύτερο βασικό ζήτημα πάνω στο οποίο γινόταν η σύγκρουση του Προεμπραζένσκι και του Μπουχάριν είναι το ζήτημα των ρυθμιστών της οικονομικής ζωής στη μεταβατική περίοδο. Ο Πρεομπραζένσκι θεωρούσε ότι βασικό χαρακτηριστικό της μεταβατικής περιόδου είναι η πάλη δυο ανταγωνιστικών νόμων: του νόμου της αξίας και του νόμου της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης. Ο νόμος της αξίας είναι ο καπιταλιστικός ρυθμιστής της οικονομίας, ενώ ο νόμος της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης είναι ο σοσιαλιστικός ρυθμιστής της οικονομίας. Στο βαθμό που πραγματοποιείται το πέρασμα στο σοσιαλισμό, ο νόμος της αξίας σταματά τη δράση του. Έτσι ο Πρεομπραζένσκι βασίζεται σε μια μεταφυσική αντίληψη του σοσιαλισμού, δίχως εμπορευματοχρηματικές σχέσεις.

Ο Μπουχάριν θεωρούσε ότι βασικός νόμος που ρυθμίζει την οικονομική ζωή είναι ο νόμος των εργασιακών δαπανών. Αυτός ο νόμος ρυθμίζει τις σχέσεις ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση, ρυθμίζει την κατανομή της κοινωνικής εργασίας σε διαφορετικούς κλάδους της παραγωγής. Αυτός ο νόμος, σύμφωνα με τον Μπουχάριν, δρα σ' όλα τα κοινωνικά συστήματα, όμως εμφανίζεται σε κάθε ένα απ' αυτά με διαφορετικό τρόπο. Το πέρασμα απ' το ένα κοινωνικό σύστημα στο άλλο πραγματοποιείται διαμέσου του μηχανισμού διατάραξης και αποκατάστασης της ισορροπίας: «Η αποκαθιστάμενη ισορροπία αποκαθίσταται κάθε φορά σε νέα βάση, όμως ο νόμος συνεχίζει τη δράση του ειδικά επειδή οι κλίμακες έγιναν διαφορετικές.»⁶ Η προσπάθεια εξήγησης της κοινωνικής εξέλιξης διαμέσου του μηχανισμού διατάραξης και αποκατάστασης της ισορροπίας σημαίνει την αναγωγή των κοινωνικών νόμων στους νόμους της μηχανικής.

Ο νόμος της αξίας, σύμφωνα με τον Μπουχάριν, αποτελεί ειδική μορφή δράσης του νόμου των εργασιακών δαπανών σε συνθήκες καπιταλισμού. Η διαδικασία περάσματος στο σοσιαλισμό είναι «διαδικασία μετατροπής του νόμου της αξίας σε νόμο των εργασιακών δαπανών, διαδικασία αποφετιχοποίησης του βασικού κοινωνικού ρυθμιστή»⁷. Μ' άλλα λόγια, ο Μπουχάριν επιθυμεί να απελευ-

6. Στο ίδιο, σελ. 133.

7. Στο ίδιο, σελ. 129.

θερώσει το νόμο της αξίας απ' τη φετιχιστική μορφή που έχει σε συνθήκες καπιταλισμού και να διατηρήσει τη δαπάνη εργατικής δύναμης, την αφηρημένη εργασία (η οποία μετατρέπεται σε βασικό κοινωνικό νόμο, σε φυσική μορφή οργάνωσης της ανθρώπινης εργασίας). Ο Μαρξ εξέταζε την αφηρημένη εργασία όχι απλά ως φυσική διαδικασία δαπάνης της εργατικής δύναμης που υπάρχει σ' όλα τα κοινωνικά συστήματα, που είναι αιώνια, αλλά ως ειδική μορφή δαπάνης της εργατικής δύναμης, ως δαπάνη της εργατικής δύναμης σε συνθήκες αποξένωσης, σε συνθήκες καπιταλισμού. Ο νόμος των εργασιακών δαπανών δεν είναι τίποτα άλλο απ' την αντεστραμμένη μορφή έκφρασης του νόμου της αξίας, ο οποίος μετατρέπεται σε βασικό κοινωνικό ρυθμιστή (αφού πρώτα έχει αποσπαστεί απ' τη φετιχιστική μορφή του). Πρέπει να σημειωθεί η αντιφατικότητα της αντίληψης του Μπουχάριν για το νόμο της αξίας. Απ' τη μια μεριά «αποφετιχιστώντας» τον, τον μετατρέπει σε βασικό κοινωνικό ρυθμιστή, τον διαιωνίζει. Απ' την άλλη πλευρά θεωρεί ότι στο σοσιαλισμό ξεπερνιέται η αγορά· «Η ίδια η αγορά νωρίς ή αργά θα απονεκρωθεί ή θα αντικατασταθεί από κρατική συνεταιριστική διανομή των προϊόντων».⁸

Ο Πρεομπραζένσκι θέτει το πρόβλημα της θεωρητικής ανάλυσης της οικονομίας της μεταβατικής περιόδου. Σύμφωνα με τον Πρεομπραζένσκι η σοβιετική οικονομία αποτελείται από δύο τομείς: τον κρατικό και τον ιδιωτικό. Είναι αναγκαίο να μελετηθούν οι νομοτέλειες του κάθε τομέα ξεχωριστά και στη συνέχεια να βρεθεί η συνισταμένη τους. Αρχικά πρέπει να μελετηθεί ο κρατικός τομέας ως αυτόνομος οργανισμός στη καθαρή του μορφή, δηλαδή κάνοντας αφαίρεση απ' την αντίσταση που μπορεί να προβάλλει ο ιδιωτικός τομέας. Να πώς διατυπώνεται ο νόμος της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης, ο οποίος ρυθμίζει τις σχέσεις τους:

«Όσο πιο καθυστερημένη, μικροαστική, αγροτική είναι η χώρα η οποία περνάει σε σοσιαλιστική οργάνωση της παραγωγής, όσο λιγότερη αυτή η κληρονομιά η οποία παίρνει το προλεταριάτο αυτής της χώρας στο απόθεμα της σοσιαλιστικής ανάπτυξης τη στιγμή της κοινωνικής επανάστασης, τόσο περισσότερο η σοσιαλιστική συσσώρευση είναι αναγκασμένη να στηρίζεται στην εκμετάλλευση προσοσιαλιστικών μορφών της οικονομίας, και τόσο λιγότερο θα είναι το ειδικό βάρος της συσσώρευσης στη δική του παραγωγική βάση, δηλαδή τόσο το λιγότερο θα τρέφεται με το υπερπροϊόν των εργαζομένων της σοσιαλιστικής βιομηχανίας».⁹

Ενώ, αντίθετα, όσο περισσότερο αναπτυγμένη είναι η χώρα και όσο πιο αδύνατο είναι το ειδικό βάρος της μη σοσιαλιστικής οικονομίας, τόσο περισσότερο θα είναι αναγκαίο να μειωθεί η μη ισοδύναμη ανταλλαγή ανάμεσα σ' αυτούς

8. Ν. Μπουχάριν, *Διαλεκτά έργα*, Μόσχα 1988, σελ. 197.

9. Πρεομπραζένσκι, *Βασικός νόμος της σοσιαλιστικής συσσώρευσης*, Βέστνικ Κομμουνιστίτσεςκι Ακαντέμει, τ. 8.

τους τομείς της οικονομίας, τόσο περισσότερο η ανάπτυξη θα βασίζεται στο υπερπροϊόν των σοσιαλιστικών μορφών οικονομίας.

Πριν εξετάσουμε το περιεχόμενο αυτού του νόμου, θα αναφερθούμε στη μέθοδο του Προεμπραξένσκι. Ο Προεμπραξένσκι, προσπαθώντας να αποφύγει τον εμπειρισμό στον οποίο οδηγούσε η σύγχυση Πολιτικής Οικονομίας και οικονομικής πολιτικής, προσπαθώντας να κάνει θεωρητική ανάλυση της σοβιετικής οικονομίας, πέφτει σε μια άλλη ακρότητα, στη μεταφυσική και στον ακαδημαϊσμό, την απόσπαση δηλαδή της θεωρίας απ' την πρακτική. Ο Προεμπραξένσκι βασίζεται σε «καθαρές» μορφές: σε «καθαρό», δίχως αγορά, σοσιαλισμό, σε μια «καθαρή», αυτάρκη, δίχως εξάρτηση απ' τον ιδιωτικό τομέα κρατική βιομηχανία. Αυτές τις «εξαγνισμένες», «καθαρές» μορφές προσπαθεί να επιβάλει στη ζωή. Ο Προεμπραξένσκι διαχωρίζει δυο τομείς στην οικονομία (κρατικό και ιδιωτικό) και εξετάζει πώς ο ένας τομέας (κρατικός) υποτάσσει τον άλλο (ιδιωτικό). Όμως ο Προεμπραξένσκι απολυτοποιεί το στοιχείο της αντίθεσης και του αλληλοαποκλεισμού του κρατικού και ιδιωτικού τομέα, δίχως να δίνει προσοχή στο στοιχείο της συνύπαρξης και της αλληλεπίδρασης. Μια τέτια στάση οδηγεί στην απολογητική του μονοπωλισμού της κρατικής βιομηχανίας, οδηγεί στη χειροτέρευση της θέσης της αγροτικής οικονομίας. Απ' την άλλη μεριά, ο νόμος της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσσώρευσης αντανakλά μια πραγματική ιστορική τάση: την αναγκαιότητα μη ισοδύναμης ανταλλαγής της βιομηχανίας και της αγροτικής οικονομίας για την πραγματοποίηση της εκβιομηχάνισης. Η βοήθεια του χωριού στην πόλη έχει το χαρακτήρα δανείου, πράγμα που σημαίνει ότι η πόλη πρέπει να γυρίσει τα χρέη της στο χωριό όταν έχουν δημιουργηθεί οι αναγκαίες συνθήκες.

Ο Μπουχάριν διέπραττε το ακριβώς αντίθετο λάθος απ' τον Προεμπραξένσκι: Απολυτοποιούσε το στοιχείο της συνύπαρξης, της ισορροπίας ανάμεσα στην πόλη και στο χωριό, ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία.

Όμως η διαλεκτική δεν αρκείται μόνο στη διαπίστωση της αλληλεξάρτησης των πλευρών. Η διαλεκτική ξεχωρίζει την καθοριστική και την καθοριζόμενη πλευρά της αντίφασης, δείχνει με ποιο τρόπο η καθοριστική πλευρά της αντίφασης μετασχηματίζει την καθοριζόμενη πλευρά, με ποιο τρόπο πραγματοποιείται το πέρασμα σε ένα νέο ποιοτικό στάδιο ανάπτυξης του εξεταζόμενου αντικειμένου. Να πώς προσδιόρισε ο Λένιν τη μέθοδο του Μπουχάριν:

«Και το ένα και το άλλο», «αφ' ενός και αφ' ετέρου» — αυτή είναι η θεωρητική θέση του Μπουχάριν. Αυτός ακριβώς είναι ο εκλεκτικισμός. Η διαλεκτική απαιτεί ολόπλευρο υπολογισμό των αμοιβαίων σχέσεων στη συγκεκριμένη εξέλιξη τους και όχι να αποσπάμε ένα κομματάκι από δω, ένα κομματάκι από κει.»¹⁰

Ο Μπουχάριν ποτέ δεν αρνήθηκε την αναγκαιότητα εκβιομηχάνισης. Ο

10. Λένιν, «Ακόμη μια φορά για τα συνδικάτα, για την τρέχουσα στιγμή και τα λάθη των σ.σ. Τρότσκι και Μπουχάριν», Άπαντα, εκδ. «Σύγχρονη Εποχή», том. 42, σελ. 286.

Μπουχάριν επεδίωκε την πραγματοποίησή της εκβιομηχάνισης δίχως αλλαγή των οικονομικών αναλογιών ανάμεσα στη βιομηχανία και την αγροτική οικονομία, δηλαδή με διατήρηση της ΝΕΠ. Ήταν όμως δυνατή, άραγε, η διατήρηση της ισορροπίας ανάμεσα στην αγροτική οικονομία και τη βιομηχανία σε μια περίοδο ριζικού μετασχηματισμού όλων των κοινωνικών σχέσεων; Ήταν δυνατό άραγε να διατηρηθούν οι οικονομικές αναλογίες της μεταβατικής περιόδου, όταν η χώρα έμπαινε σ' ένα νέο στάδιο στην ανάπτυξή της;

Το τελευταίο διάστημα στην ΕΣΣΔ υπήρξε μια έντονη συζήτηση σε σχέση με την αποκατάσταση του Μπουχάριν. Ιστορικά έχει αποδειχθεί ότι ο Μπουχάριν, ως το τέλος της ζωής του, έμεινε επαναστάτης, πιστός στην υπόθεση του σοσιαλισμού, ανεξάρτητα απ' τις αυταπάτες και τα λάθη του. Οι ιδεολόγοι της περεστρόικα, βασισμένοι στις εργασίες του Μπουχάριν στη δεκαετία του '20, προσπάθησαν να αποδείξουν ότι υπήρχε η «εναλλακτική λύση του Μπουχάριν», η ουσία της οποίας βρίσκεται στη διαιώνιση της ΝΕΠ. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά πράγματα γράφτηκαν και ειπώθηκαν για το έργο του Μπουχάριν στη δεκαετία του '20, λίγα πράγματα όμως έγιναν γνωστά για το έργο του στη δεκαετία του '30, διότι δεν συμβάδιζε με τις αντιλήψεις των ιδεολόγων της «περεστρόικα». Πολύ σύντομα έπαψε να γίνεται λόγος γι' αυτόν. Ορισμένες απόψεις του Μπουχάριν στη δεκαετία του '20 τους χρειάστηκαν σαν ενδιάμεσο βήμα στην ολοκληρωτική απόρριψη της επανάστασης και του σοσιαλισμού. Μ' άλλα λόγια αρχικά έκοψαν και έραψαν τον Μπουχάριν στα μέτρα τους, τον χρησιμοποίησαν και στη συνέχεια τον πέταξαν σαν στυμμένη λεμονόκουπα.

Αρχικά ο Στάλιν, μαζί με τον Μπουχάριν, πολέμησαν ενάντια στην «Αριστερή Αντιπολίτευση». Απ' το 1928 άλλαξε η στάση του Στάλιν και όλο και περισσότερο στρεφόταν στην ιδέα διεξαγωγής της κολεκτιβοποίησης της αγροτικής οικονομίας και το χτύπημα των κουλάκων (αστική τάξη του χωριού), στην ιδέα της γρήγορης εκβιομηχάνισης. Το 1929 πραγματοποιήθηκε η «μεγάλη στροφή». Ο Στάλιν στην ουσία άρχισε να πραγματοποιεί το πρόγραμμα της «Αριστερής Αντιπολίτευσης», αφού πρώτα είχε εξοντώσει πολιτικά τους βασικούς εκπροσώπους της. Αυτή τη στάση του Στάλιν κατάγγειλε στην ομιλία του, στην ολομέλεια της κεντρικής Επιτροπής του κόμματος ο Μπουχάριν, στις 18 Απριλίου του 1929. (Αυτή η ομιλία δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1989). Ο Μπουχάριν παραθέτει κομμάτι από εργασία του Πρεομπραζένσκι, στην οποία αναφέρει ότι στην πολιτική του το κόμμα χρησιμοποιεί δυο απ' τις βασικές ιδέες της ενωμένης αντιπολίτευσης:

«Την ιδέα δυνάμωσης των ρυθμών εκβιομηχάνισης και σοσιαλιστικής συσσώρευσης και την ιδέα του αγώνα ενάντια στον καπιταλισμό στην αγροτική οικονομία ως βασικού κινδύνου μεταμόρφωσης και στροφής σε καπιταλιστικό δρόμο ανάπτυξης».¹¹

Ο Πρεομπραζένσκι αναφέρει ότι, παρά την τεράστια ηθική νίκη της, η αντι-

11. Ν. Μπουχάριν, *Προβλήματα θεωρίας και πρακτικής του σοσιαλισμού*, Μόσχα 1989, σελ. 303.

πολίτευση είχε πεταχτεί ακόμη πιο μακριά απ' το κόμμα.

Θα ήταν λάθος να πιστέψουμε ότι η γρήγορη εκβιομηχάνιση και η κολεκτιβοποίηση ήταν προϊόν της κακής βούλησης του Στάλιν ή απλώς της εξωοικονομικής βίας που εξάσκησε ο γραφειοκρατικός μηχανισμός. Η αριστερίστικη αυτή πολιτική έκφραζε τις διαθέσεις της φτωχολογιάς του χωριού (που αποτέλεσε τον κύριο κορμό των κολχόζ), έκφραζε την απέχθεια και το μίσος αυτής της φτωχολογιάς ενάντια στους κουλάκους (και συχνά ενάντια στους μεσαίους αγρότες). Αυτή η πολιτική έβρισκε επίσης την υποστήριξη των ανειδίκευτων στρωμάτων της εργατικής τάξης, πρώην αγροτών, οι οποίοι ήρθαν στην πόλη αναζητώντας μια καινούρια ζωή. Αυτοί οι εργάτες επεδίωκαν το γρήγορο ξεπέραςμα της ανεργίας (το οποίο ήταν δυνατό με την πραγματοποίηση μεγάλων βιομηχανικών έργων), το χτύπημα των νέπμαν (οι κερδοσκόποι της πόλης στην εποχή της ΝΕΠ). Κανένας κρατικός εξαναγκασμός δεν θα μπορούσε να επιβληθεί δίχως την υποστήριξη πλατιών λαϊκών μαζών, όπως δεν μπόρεσε να κρατηθεί το σύστημα του «πολεμικού κομμουνισμού», όταν ήρθε σε αντίθεση με τις διαθέσεις της αγροτιάς. Είναι ανάγκη να ξεπεραστεί η ιδεαλιστική μέθοδος, η οποία εξετάζει την ιστορία της ΕΣΣΔ ως πραγματοποίηση των ιδεών του Μαρξ, Λένιν, Στάλιν ή προϊόν της βίας που ασκήθηκε απ' τη γραφειοκρατία. Μόνο η υλιστική μέθοδος η οποία βασίζεται την ανάλυση των κοινωνικών αντιφάσεων, των ταξικών συσχετισμών των δυνάμεων και της ταξικής πάλης είναι σε θέση να εξηγήσει τις νομοτέλειες ανάπτυξης της ιστορίας.

Ο σχεδιασμός στη θέση της αγοράς

Έτσι το 1929 η ΕΣΣΔ μπαίνει σε νέο στάδιο ανάπτυξης: στο στάδιο της πρωταρχικής σοσιαλιστικής συσώρευσης. Στο στάδιο αυτό πρωταρχική σημασία έχει η μετατροπή της χώρας από αγροτική σε βιομηχανική, η δημιουργία βαριάς βιομηχανίας. Η μηχανική παραγωγή αποτελεί την υλικοτεχνική βάση για την ανάπτυξη όχι της κομμουνιστικής κοινωνίας αλλά της καπιταλιστικής κοινωνίας. Στα πρώτα ανώριμα στάδια ανάπτυξης της νέας κοινωνίας, οι νέες σχέσεις παραγωγής γεννιούνται κ' αναπτύσσονται στην υλικοτεχνική βάση που έχει κληρονομηθεί από προηγούμενους κοινωνικοοικονομικούς σχηματισμούς. Σ' αυτό το στάδιο ο νέος σχηματισμός αναπτύσσεται κύρια εκτατικά, ποσοτικά (οικοδόμηση τεράστιων εργοστασιακών μονάδων, πλατιά χρησιμοποίηση ανειδίκευτης εργατικής δύναμης, μηχανική παραγωγή).

Στην περίοδο αυτή για πρώτη φορά αναγνωρίζεται η ύπαρξη της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού ως επιστήμης που μελετά τους οικονομικούς νόμους και τις οικονομικές κατηγορίες του σοσιαλισμού. Αυτό αποτελεί σημαντική πρόοδο σε σχέση με την «περιοριστική εκδοχή της πολιτικής οικονομίας», που την ταύτιζε με την πολιτική οικονομία του καπιταλισμού. Θεμελιώδη σημασία σ' αυτή τη κατεύθυνση έχει η εργασία του Ν. Βοζνεσένσκι, «Για το ζήτημα της οικονομίας του σοσιαλισμού»¹².

12. Ν. Βοζνεσένσκι, *Διαλεκτά έργα*, Μόσχα 1979.

Στις νέες συνθήκες τεράστιο ρόλο παίζει ο οικονομικός σχεδιασμός. Για πρώτη φορά στην ιστορία της ανθρωπότητας εμφανίστηκε κράτος που ασκεί μια πολιτική, που δεν καθορίζεται από την τυφλή δράση των νόμων της αγοράς, αλλά στη βάση του οικονομικού σχεδιασμού. Για πρώτη φορά εμφανίζεται ο θεσμός των πενταετών σχεδίων (αργότερα ο καπιταλισμός χρησιμοποίησε πολλούς από τους οικονομικούς μηχανισμούς που εμφανίστηκαν στην ΕΣΣΔ για να πετύχει τη σύγχρονη κρατικομονοπωλιακή ρύθμιση). Οι Σοβιετικοί οικονομολόγοι δίκαια επέκριναν τη μηχανιστική θεωρία που εξετάζει το σχεδιασμό σαν παθητική αντανάκλαση της συγκυρίας της αγοράς. Όμως πέρασαν στην άλλη ακρότητα, θεωρώντας ότι οι οικονομικοί νόμοι του σοσιαλισμού αποτελούν προϊόν της συνειδητής δράσης του σοσιαλιστικού κράτους. Αποκτά πλατιά διάδοση η άποψη που υποστηρίζει ότι *η δικτατορία του προλεταριάτου αποτελεί το βασικό νόμο της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού*. Τέτοια άποψη υποστηρίχτηκε από τους Λ. Γκάτοφσκι, Α. Στέτσκι και από άλλους οικονομολόγους. Σ' αυτό το στάδιο διατηρείται η *σύγχυση ανάμεσα στην πολιτική οικονομία και την οικονομική πολιτική του σοσιαλιστικού κράτους*, η πολιτική οικονομία δεν έχει διαμορφωθεί σαν ανεξάρτητη θεωρητική επιστήμη αλλά συγχέεται ακόμα με την τρέχουσα πολιτική του κόμματος και του κράτους.

Οι Σοβιετικοί οικονομολόγοι αυτής της περιόδου υιοθετούν την αντιδιαλεκτική άποψη ότι το εμπόρευμα στο σοσιαλισμό αποτελεί απλή κενή εξωτερική μορφή η οποία εμπεριέχει «μη εμπορευματικό, σοσιαλιστικό περιεχόμενο». Εξαπλώνεται η θεωρία που εξετάζει τις *εμπορευματοχρηματικές σχέσεις σαν μέσο οικονομικής καταγραφής και σαν μέσο διανομής*. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η εργασία του Ι. Στάλιν *Οικονομικά προβλήματα του σοσιαλισμού στην ΕΣΣΔ*. Σ' αυτή την εργασία αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά ο αντικειμενικός χαρακτήρας των οικονομικών νόμων του σοσιαλισμού, αναγνωρίστηκε ότι οι νόμοι αυτοί είναι ανεξάρτητοι απ' τη θέληση των ανθρώπων, του κόμματος και του κράτους (δυστυχώς όμως στην πράξη ο βολонταρισμός συνεχίζει να υπάρχει). Σ' αυτή την εργασία σαν αιτία ύπαρξης των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων αναγνωρίστηκε η ύπαρξη δύο μορφών ιδιοκτησίας (κρατικής και συνεταιριστικής). Αυτή η θεωρία αποτελεί σημαντική πρόοδο σε σχέση με προηγούμενες απόψεις, αλλά συνεχίζει να δημιουργεί αυταπάτες για την προέλευση των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων. Σύμφωνα μ' αυτή τη θεωρία, οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις απορρέουν από την ανταλλαγή ανάμεσα στις κρατικές επιχειρήσεις και τα κολχόζ. Μ' αυτό τον τρόπο είχε υποτιμηθεί η σημασία των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων μέσα στον κρατικό τομέα. Εκτός από αυτό στην οικονομική πρακτική είχε κυριαρχήσει η μη ισοδύναμη ανταλλαγή ανάμεσα στην πόλη και το χωριό, χάρη στην οποία είχε εξασφαλιστεί η γρήγορη ανάπτυξη της βαριάς βιομηχανίας.

Η διαμάχη των «πλανομέρνικων» και των «τοβάρνικων»

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 η Σοβιετική Ένωση προσεγγίζει ένα νέο

στάδιο της οικονομικής και κοινωνικής της ανάπτυξης. Σε πρώτο πλάνο μπαίνει η κατεύθυνση περάσματος από τον εκτατικό στον εντατικό, από τον ποσοτικό στον ποιοτικό τύπο ανάπτυξης. Σ' αυτό το στάδιο κύριο ρόλο θα έπρεπε να παίζει όχι τόσο το κτίσιμο νέων εργοστασιακών μονάδων, όσο η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας διαμέσου της εφαρμογής νέων τεχνολογιών, η καλύτερευση της ποιότητας των προϊόντων κ.λπ. Η ανάπτυξη της ΕΣΣΔ αυτή την περίοδο είχε αντιφατικό χαρακτήρα. Από τη μια μεριά η ΕΣΣΔ σημειώνει σημαντικές επιτυχίες στον τομέα των θεμελιακών επιστημών (διάστημα, θετικές επιστήμες, μεθοδολογία της επιστήμης κ.λπ.), οι οποίες εφαρμόζονται σ' ορισμένους προωθημένους κλάδους της παραγωγής. Από την άλλη πλευρά, ο βασικός κορμός της οικονομίας συνέχισε ν' αναπτύσσεται με εκτατικούς ρυθμούς, μειώθηκαν οι ρυθμοί ανάπτυξης της παραγωγικότητας της εργασίας. Οι μεταρρυθμίσεις οι οποίες πραγματοποιήθηκαν αυτή τη περίοδο (η δημιουργία σοβναρχόζ — οικονομικών υπουργείων κατά περιοχές αντί των υπουργείων κατά κλάδους — το 1957, η οικονομική μεταρρύθμιση του 1965) δεν βοήθησαν στο πέρασμα της οικονομίας σε νέα ποιότητα ανάπτυξης. Ο γραφειοκρατικός μηχανισμός, ο οποίος βοήθησε τη χώρα να πραγματοποιήσει σημαντικές επιτυχίες στην προηγούμενη περίοδο, δεν ήταν σε θέση να προσαρμοστεί στις νέες απαιτήσεις των καιρών. Φυσική συνέπεια αυτής της κατάστασης ήταν η μείωση των ρυθμών κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης, η παθητικοποίηση πλατιών στρωμάτων της εργατικής τάξης, η αύξηση της κλίμακας της διαφθοράς και του παρασιτισμού της κορυφής της γραφειοκρατίας, η γρήγορη ανάπτυξη της παραοικονομίας.¹³

Στη σφαίρα της οικονομικής επιστήμης, στην κλασική μορφή ήδη, εμφανίστηκαν δύο σχολές: η «πλανομέρνικοι» και οι «τοβάρνικοι». Οι Τσαγκόλοφ, Τσερκόβets και Χέσιν είναι οι πιο χαρακτηριστικοί εκπρόσωποι της σχολής των «πλανομέρνικων», η οποία είχε δημιουργηθεί στην οικονομική σχολή του κρατικού πανεπιστημίου της Μόσχας, Λομονόσοφ. Οι «πλανομέρνικοι» σαν βασικό στόχο έθεταν τη μετατροπή της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού σε θεωρητική επιστήμη διαμέσου της δημιουργίας συστήματος κατηγοριών και νόμων. Οι θεωρητικοί αυτής της σχολής πίστευαν ότι για τη δημιουργία συστήματος κατηγοριών και νόμων της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού είναι αναγκαία η εφαρμογή της μεθόδου του *Κεφαλαίου* του Κ. Μαρξ, της μεθόδου της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο. Ως αρχική σχέση, ως κύτταρο του συστήματος κατηγοριών και νόμων της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού, θεωρούσαν το νόμο της σχεδιασμένης ανάπτυξης (την οποία διαχώριζαν από τον πρακτικό οικονομικό σχεδιασμό). Η σχολή των «πλανομέρνικων» έπαιξε σημαντικό ρόλο στον αποχωρισμό της πολιτικής οικονομίας από την οικονομική πολιτική, στη μετατροπή της πολιτικής οικονομίας σε ανεξάρτητη θεωρητική επιστήμη. Όμως η προσπάθειά τους να δημιουργήσουν σύστημα κατηγοριών και νόμων της πολιτικής οικονομίας του σοσιαλισμού είχε ουτοπικό χαρακτήρα.

13. Για εκτενέστερη αναφορά σ' αυτά τα φαινόμενα βλ. Μ. Δαφέρμος - Δ. Πατέλης, «Περεστρόικα: αντιφάσεις και δυνατότητες», *Διαλεκτική*, τεύχος 1, σελ. 63-83.

Η προσπάθεια εφαρμογής κατεξοχήν της μεθόδου της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο (με τον τρόπο που την εφαρμόζει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*) στη μελέτη ενός αντικειμένου που βρίσκεται σ' ανώριμο στάδιο ανάπτυξης οδηγεί αναπόφευκτα στο δογματισμό, στο σχολαστικισμό, στην αποκοπή της θεωρίας από τη ζωή. Η απολυτοποίηση της μεθόδου της ανόδου από το αφηρημένο στο συγκεκριμένο, η υπερτίμηση της λογικής μεθόδου έρευνας και η αντίστοιχη υποτίμηση της κίνησης από το συγκεκριμένο στο αφηρημένο όπως και της ιστορικής μεθόδου αποτελούν χαρακτηριστικά της μεθοδολογίας του γνωστού σοβιετικού φιλόσοφου Ιλιένκοφ, ο οποίος άσκησε καθοριστική επίδραση στη σχολή των «πλανομέρνικων».

Οι «πλανομέρνικοι» ξεκινούσαν από το μοντέλο του «καθαρού σοσιαλισμού», απελευθερωμένο από τα προβλήματα και τις αντιφάσεις της σκληρής πραγματικότητας. Η μεθοδολογία τους οδηγούσε σε απολογητικού τύπου θεωρίες, όπως η θεωρία του «αναπτυγμένου» και η θεωρία του «υπαρκτού» σοσιαλισμού. Βασική αδυναμία της μεθοδολογίας τους βρίσκεται στο ότι εξέταζαν το σοσιαλισμό στατικά, ως κατάσταση, και όχι δυναμικά, ως διαδικασία ανάπτυξης νέου τύπου κοινωνικών σχέσεων διαμέσου της εμφάνισης και της λύσης αντιθέσεων.

Ο «φетиχισμός του σχεδιασμού» (σε αντιστοιχία με το φетиχισμό της αγοράς), ο οποίος κυριάρχησε επί μακρό διάστημα στην ΕΣΣΔ, είναι η άλλη πλευρά της έλλειψης ουσιαστικού σχεδιασμού. Ο λεγόμενος σχεδιασμός με βάση το «κεκτημένο» αποτελούσε έκφραση του στενού πρακτικισμού που τόσα χρόνια κυριάρχουσε, της έλλειψης στρατηγικού προγραμματισμού. Ο σχεδιασμός με βάση το «κεκτημένο» σημαίνει ότι η παραγωγή λειτουργούσε για χάρη της παραγωγής και όχι για την ικανοποίηση των αυξανόμενων κοινωνικών αναγκών, για την ολόπλευρη ανάπτυξη των ανθρώπων σαν προσωπικοτήτων. Ο σχεδιασμός βασιζόταν κατεξοχήν σε αξιακούς ποσοτικούς δείκτες, είχε τεχνοκρατικό χαρακτήρα. Είχε υποτιμηθεί εντελώς ο ρόλος του κοινωνικού σχεδιασμού.

Παράλληλα με τη σχολή των «πλανομέρνικων», αναπτύχθηκε η σχολή των «τοβάρνικων». Εάν οι «πλανομέρνικοι» εξέταζαν το σοσιαλισμό σαν σύστημα σχεδιασμένης οικονομίας, οι «τοβάρνικοι» εξέταζαν το σοσιαλισμό σαν σύστημα εμπορευματικής οικονομίας. Η μεθοδολογία τους ήταν το ίδιο μεταφυσική και αντιδιαλεκτική με τη μεθοδολογία των «πλανομέρνικων»: ξεκινώντας από μια πραγματική πλευρά του σοσιαλισμού (την ύπαρξη εμπορευματικών σχέσεων), την αποσπούσαν από τις υπόλοιπες πλευρές με τις οποίες βρισκόταν σε αλληλοσχέση (π.χ. κοινωνική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, οικονομικός σχεδιασμός κ.λπ.). Δημιουργούσαν το ιδεατό μοντέλο των καθαρών εμπορευματοχρηματικών σχέσεων και προσπαθούσαν να το επιβάλουν στην πραγματικότητα. Τόσο οι «πλανομέρνικοι» όσο και οι «τοβάρνικοι» παραβίαζαν τη μαρξιστική αρχή της συγκεκριμένης ανάλυσης της συγκεκριμένης κατάστασης, βρισκόμενοι στα πλαίσια της μεταφυσικής λογικής του άσπρου - μαύρου (ή σχεδιασμός ή αγορά).

Ειδικότερα οι «τοβάρνικοι» ξεκινούσαν από την επιφάνεια της οικονομικής σφαίρας, τις εμπορευματοχρηματικές σχέσεις, αρνούμενοι να ερευνήσουν την κοινωνική προέλευση και τον κοινωνικό καθορισμό τους, το συγκεκριμένο ιστορικό

χαρακτήρα τους, άρα και τις προϋποθέσεις για τη διαλεκτική άρση τους στη μελλοντική αταξική κοινωνία. Η μεθοδολογία των «τοβάρνικων» οδηγεί σε τελευταία ανάλυση στην διαιώνιση των εμπορευματικών σχέσεων, στην απολογητική του καπιταλισμού, στα πλαίσια του οποίου οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις έχουν καθολικό και κυρίαρχο χαρακτήρα. Οι πιο μεγάλες προσωπικότητες στο χώρο των «τοβάρνικων» στη δεκαετία του '60 ήταν ο Β. Νεμτσίνοφ, ο Λ. Καντορόβιτς, ο Λιμπερμάν. Η μεταρρύθμιση του 1965, που οδήγησε στην ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων, έγινε στη βάση των θεωριών του Β. Νεμτσίνοφ (ιδιαίτερα στη θεωρία του «σοσιαλισμού της ιδιοσυντήρησης»), του Λιμπερμάν και των μαθητών τους. Η μετατροπή του κέρδους σε βασικό κριτήριο της εργασίας της επιχείρησης δεν βοήθησε στο πέρασμα της χώρας από τον εκτατικό στον ενταντικό τύπο ανάπτυξης, οδήγησε στην εξασθένηση της επιστημονικοτεχνικής προόδου. Στην οικονομία συνέχισε να κυριαρχεί ο «δαπανηρός μηχανισμός», ο οποίος βασίζεται στην αρχή: «όσο πιο ακριβά, τόσο πιο καλά». Η διάθεση για απόκτηση μεγάλης μάζας κέρδους προσανατόλιζε την οικονομία στην αύξηση του αξιακού όγκου της παραγωγής, μέσω της παραγωγής πιο ακριβών προϊόντων, άρα στην αύξηση της δαπάνης ζωντανής εργασίας, στην άνοδο του πληθωρισμού. Αυτό οδήγησε στη μείωση των κινήτρων των εργαζομένων για αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας και, σε τελευταία ανάλυση, στη μείωση των ρυθμών οικονομικής ανάπτυξης.

Τέλος η μεταρρύθμιση του 1965 οδήγησε στην ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων στην αντεστραμμένη μορφή της παραοικονομίας, της «οικονομίας της σκιάς», στη μαζική διαφθορά και στην ανάπτυξη φαινομένων αστικοποίησης μέσω της παραοικονομίας στην κορυφή της κομματικής και κρατικής γραφειοκρατίας. Οι «τοβάρνικοι» δεν έχουν μικρότερη ευθύνη απ' τους «πλανομέρνικους» για την κρίση της σοβιετικής οικονομίας στην «προπερε-στροϊκή» εποχή. Τόσο ο «φετιχισμός της αγοράς», όσο και ο «φετιχισμός του σχεδιασμού» αποτελούσαν άρνηση και διαστρέβλωση του μαρξισμού στη σφαίρα της θεωρίας, ενώ οδηγούσαν στο οικονομικό αδιέξοδο, στην κρίση στη σφαίρα της κοινωνικής πρακτικής.

Η αγορά στη θέση του σχεδίου

Το 1985 η ΕΣΣΔ μπαίνει σε νέο στάδιο ανάπτυξης: ξεκινάει μια σειρά μεταρρυθμίσεων απ' την «πεφωτισμένη», φιλελεύθερη μερίδα της σοβιετικής γραφειοκρατίας. Όλοι οι προοδευτικοί άνθρωποι υποστήριζαν την ανάγκη βαθιών ουσιαστικών μεταρρυθμίσεων. Όμως, μετά από ένα ορισμένο χρονικό διάστημα (2-3 χρόνια), άρχισε να γίνεται φανερό ότι οι μεταρρυθμίσεις δεν γίνονταν στην κατεύθυνση της επαναστατικής ανανέωσης του σοσιαλισμού, αλλά στην κατεύθυνση της παλινόρθωσης του καπιταλισμού. Βασικό χαρακτηριστικό της «περε-στροϊκα» είναι ότι ξεκίνησε δίχως θεμελιωμένη θεωρία, δίχως επιστημονικά επεξεργασμένο πρόγραμμα για την κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων, με αποτέλεσμα να αλλάξει πολλές φορές η «τροχιά» τους. Από θέσεις μικροαστικού ρι-

ζοσπαστισμού πέρασε σε σοσιαλδημοκρατική κατεύθυνση, ενώ ήδη «έχει ανοίξει πανιά» για νεοσυντηρητικά «λιμάνια».

Την περίοδο 1985-1986 βασική κατεύθυνση των μεταρρυθμίσεων είναι η λεγόμενη «επιτάχυνση της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης». Ο Α. Αγκάμπεγκιάν και αργότερα ο Λ. Αμπάλκιν έγιναν οι βασικοί θεωρητικοί της οικονομικής μεταρρύθμισης. Σύμφωνα με το αρχικό πρόγραμμα, στα επόμενα τρία πεντάχρονα θα έπρεπε να αυξηθούν οι ρυθμοί αύξησης του εθνικού προϊόντος της χώρας. Η θεωρία της «επιτάχυνσης» βασιζόταν σε μια εξωτερική, επιφανειακή προσέγγιση της οικονομίας στη βάση μόνο ποσοτικών δεικτών, είχε τεχνοκρατικό χαρακτήρα και υποτιμούσε την ανάγκη ποιοτικών αλλαγών στην εσωτερική δομή των ιδίων των παραγωγικών σχέσεων. Στο στάδιο αυτό έπαιξε ρόλο η μακροοικονομική προσέγγιση στη σφαίρα της οικονομικής θεωρίας και η εφαρμογή γραφειοκρατικών μεθόδων για τη λύση των προβλημάτων στη σφαίρα της οικονομικής πρακτικής.

Σε νέο στάδιο μπαίνει η «περεστρόικα» το 1987. Απ' την κριτική της περιόδου της στασιμότητας περνάμε στην κριτική του σταλινισμού, που σιγά - σιγά αρχίζει να ταυτίζεται με τον ίδιο το σοσιαλισμό. Βασικό ρόλο διαδραμάτισε το άρθρο του Γ. Ποπόφ «Απ' την άποψη του οικονομολόγου»¹⁴. Για πρώτη φορά τίθεται το πρόβλημα ύπαρξης διοικητικού συστήματος στην ΕΣΣΔ. Ο συγγραφέας αρκείται σε μια επιφανειακή περιγραφή ορισμένων πλευρών του συστήματος, διαμέσου καλλιτεχνικών απεικασμάτων με έντονη συναισθηματική φόρτιση, δίχως να φτάνει σε μια κατηγορική εξέταση του, δίχως να φτάνει στη μελέτη των αιτιών που το γέννησαν, άρα και των προϋποθέσεων για το ξεπέρασμά του. Οι ιδέες του συγγραφέα για άμεση κατάργηση, καταστροφή της γραφειοκρατίας σε συνθήκες ανωριμότητας τόσο των παραγωγικών δυνάμεων, όσο και των παραγωγικών σχέσεων αποτελούν μικροαστική αντιδραστική ουτοπία.

Στην Ολομέλεια του Ιουνίου του 1987, κάτω απ' την επίδραση των ιδεών του Γ. Ποπόφ, διαμορφώνεται νέο πρόγραμμα οικονομικής μεταρρύθμισης. Βασική κατεύθυνση των αλλαγών που προτείνονται είναι «το πέρασμα απ' τις διοικητικές στις οικονομικές μεθόδους διεύθυνσης της οικονομίας, διαμέσου της ανάπτυξης της ιδιοσυντήρησης». Εάν στο πρώτο στάδιο της «περεστρόικα» κυριαρχεί η μακροοικονομική προσέγγιση, στο δοσμένο στάδιο κυριαρχεί η μικροοικονομική προσέγγιση. Οι ιδεολόγοι της «περεστρόικα» επιστρέφουν στη θεωρία του «σοσιαλισμού της ιδιοσυντήρησης» του Νεμτσίνωφ. Η οικονομική μεταρρύθμιση ταυτίζεται με την αλλαγή του οικονομικού μηχανισμού (δηλαδή της επιφάνειας της οικονομικής σφαίρας), δίχως μετασχηματισμό της ουσίας της οικονομικής σφαίρας (των σχέσεων ιδιοκτησίας, αλληλεπίδραση παραγωγικών δυνάμεων και παραγωγικών σχέσεων). Αυτή η αντίληψη ενυπάρχει στις εργασίες του Λ. Αμπάλκιν, βασικού θεωρητικού της «περεστρόικα»¹⁵. Η αντίληψη για εκσυγχρονισμό της επιφάνειας των παραγωγικών σχέσεων, δίχως μετασχηματισμό της ου-

14. *Επιστήμη και ζωή*, 1987, Νο 4.

15. Λ. Αμπάλκιν, *Περεστρόικα: δρόμοι και προβλήματα*, Μόσχα 1988, σελ. 151.

σίας τους, αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της αγοραίας πολιτικής οικονομίας. Ο Λ. Αμπάλκιν από θεωρητικός του «αναπτυγμένου σοσιαλισμού» μετατρέπεται σε θεωρητικό του «σοσιαλισμού της ιδιοσυντήρησης» και στη συνέχεια σε θεωρητικό της «οικονομίας της αγοράς». Η απολογητική της τρέχουσας πολιτικής συγκυρίας, ο στενός τακτικισμός αποτελούν χαρακτηριστικά υποβάθμισης και εκχυδαίσμού της επιστήμης.

Η οικονομική μεταρρύθμιση οδήγησε στο αδυνάτισμα του κεντρικού σχεδιασμού, στην αποδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού και στην ανεξέλεγκτη ανάπτυξη των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων. Αρχίζει η νομιμοποίηση της «παροικονομίας», η οποία είχε διαμορφωθεί στην «εποχή της στασιμότητας». Οι παράγοντες της μαφίας βαπτίζονται επιχειρηματίες στους οποίους πρέπει να δοθούν οικονομικά κίνητρα. Αποδιοργανώνεται το κρατικό σύστημα ανεφοδιασμού απ' το μηχανισμό της «δεύτερης» οικονομίας, της «οικονομίας της σκιάς», με αποτέλεσμα τα προϊόντα να εξαφανίζονται απ' το κρατικό εμπόριο και να πουλούνται στη «μαύρη αγορά» σε πολλαπλάσιες τιμές. Αυτή η κατάσταση οδήγησε στην αύξηση των ελλείψεων βασικών προϊόντων απ' τη μια μεριά, στην αύξηση της μάζας των χρημάτων που κυκλοφορούν στην αγορά και στην αύξηση του πληθωρισμού απ' την άλλη. Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης αρχίζουν αισχρή προπαγάνδα του δυτικού, καπιταλιστικού τρόπου ζωής, δείχνοντας τις γεμάτες βιτρίνες των μαγαζιών του Παρισιού και της Νέας Υόρκης, προσπαθώντας να στρέψουν τη δυσαρέσκεια του κόσμου ενάντια στο σοσιαλισμό - κομμουνισμό και να κρύψουν τον πραγματικό ένοχο: τη διεφθαρμένη, αστικοποιημένη μερίδα της γραφειοκρατίας, τη σοβιετική μαφία και παραιοικονομία.

Το φθινόπωρο του 1989 αρχίζει νέο στάδιο στην ανάπτυξη της «περεστρόικα». Ανακηρύσσεται για πρώτη φορά επισήμως η ανάγκη περάσματος στην «οικονομία της αγοράς»¹⁶. Σύμφωνα με τον Λ. Αμπάλκιν, η ανάπτυξη της αγοράς θα οδηγήσει στο ξεπέρασμα του γραφειοκρατικού συστήματος. Οι Σοβιετικοί οικονομολόγοι ανοικτά πλέον προτείνουν το πέρασμα στο οικονομικό σύστημα των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Στην ουσία όμως προτείνουν την επιστροφή στο προμονοπωλιακό καπιταλισμό της εποχής του ελεύθερου συναγωνισμού. Οι απόψεις για επιστροφή στον καπιταλισμό του Άνταμ Σμιθ στην εποχή του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού και των διεθνών εταιριών αποτελούν αντιδραστική ουτοπία ακόμα και για τις παραδοσιακές καπιταλιστικές χώρες. Αντιδραστική ουτοπία αποτελούν και οι απόψεις ότι η κυριαρχία της αγοράς οδηγεί στο ξεπέρασμα της γραφειοκρατίας. Η πρακτική των καπιταλιστικών χωρών αποδεικνύει το αναπόφευκτο της συνύπαρξης γραφειοκρατίας και αγοράς.

Βασικό συστατικό στοιχείο του προγράμματος περάσματος στην «οικονομία της αγοράς» είναι η αποκρατικοποίηση και το πέρασμα στην καπιταλιστική ιδιωτική ιδιοκτησία. Ο θεσμός της ενοικίασης των κρατικών επιχειρήσεων, της

16. Βλ. Τα υλικά της επιστημονικοπρακτικής συνδιάσκεψης για την οικονομική μεταρρύθμιση και ειδικότερα την εισήγηση του Λ. Αμπάλκιν.

εξαγοράς τους απ' τους εργαζόμενους των επιχειρήσεων, η έκδοση μετοχών αποτελούν μεταβατικές μορφές περάσματος απ' την κοινωνική στην ιδιωτική ιδιοκτησία. Το πακέτο ελέγχου των μετοχών των πρώην κρατικών επιχειρήσεων θα περάσει στα χέρια αυτών που αποθήκευσαν τεράστιες ποσότητες χρημάτων στα χρόνια της στασιμότητας, στα χέρια των «σοβμπούρ» (σοβιετική αστική τάξη), στα χέρια του ξένου κεφαλαίου.

Ο Γ. Ποπόφ, ηγέτης της «Δημοκρατικής Πλατφόρμας», εκφραστής της δεξιάς νεοσυντηρητικής τάσης, δηλώνει ανοικτά ότι η πιο ουσιαστική αλλαγή η οποία πρέπει να γίνει είναι η εμφάνιση εισοδημάτων με βάση τη νεκρή εργασία δίχως φυσικές και πνευματικές προσπάθειες, η εμφάνιση χρήματος το οποίο θα φέρει χρήμα¹⁷. Ο Γ. Ποπόφ προτείνει ανοικτά τη θεσμοθέτηση του εισοδήματος απ' το κεφάλαιο, τη μετατροπή της εκμετάλλευσης της εργατικής δύναμης σε κυρίαρχη κοινωνική σχέση. Ο Γ. Ποπόφ, ο νυν «ριζοσπάστης» ηγέτης της «Δημοκρατικής Πλατφόρμας», στα χρόνια της στασιμότητας ήταν πρόεδρος της Οικονομικής Σχολής του Κρατικού Πανεπιστημίου της Μόσχας (Λομονόσοφ), είχε σύνδεση με τη μαφία της Μόσχας (Γκρίσιν) και έκανε ρουσφέτια στα παιδιά της «χρυσής νεολαίας», τέκνα ή συγγενικά πρόσωπα της «νομενκλατούρας». Στα χρόνια της «περεστρόικα» μετατρέπεται σε φανατικό «δημοκράτη», «ριζοσπάστη» ψάλλοντας τον Ιούνιο του '89, στο πρώτο συνέδριο των λαϊκών αντιπροσώπων, τον ύμνο των νεοκεϋνσιανών, ενώ το τέλος του 1989 ψάλλει τον ύμνο στον Friedman, πατέρα του νεοσυντηρητισμού.¹⁸ Σαν πρόεδρος του Σοβιέτ της Μόσχας δηλώνει ότι θα εφαρμόσει διωγμούς σ' αυτούς που θα αντισταθούν στη δημιουργία «ελεύθερης αγοράς» στη Μόσχα (θα διώξει τους αντιρρησίες και τις οικογένειές τους). Το πιο πιθανό είναι ότι η επιβολή της «ελεύθερης αγοράς» θα γίνει με δικτατορικά, φασιστικά μέσα.

Οι απόψεις της κυβέρνησης δεν διαφέρουν, από άποψη στρατηγικής, απ' τις απόψεις της δεξιάς, φιλοδουτικής αντιπολίτευσης («Δημοκρατικής Πλατφόρμας»). Η διαφορά βρίσκεται μόνο στους ρυθμούς και τις μεθόδους περάσματος στην περιπόθητη «Γη Χαναάν» («οικονομία της αγοράς»). Η λεγόμενη «οικονομία της αγοράς», σύμφωνα με τους εμπνευστές της, σημαίνει «ελεύθερη αγορά» εμπορευμάτων, κεφαλαίων, εργατικής δύναμης. Κανένας δεν θα 'χε αντίρρηση στην ολόπλευρη ανάπτυξη της αγοράς εμπορευμάτων, όμως η ανάπτυξη της αγοράς κεφαλαίων και της αγοράς εργατικής δύναμης (διαμέσου της μετατροπής των εμπορευματοχρηματικών σχέσεων σε καθολική και κυρίαρχη σχέση) σημαίνει αναπαραγωγή της κλασικής σχέσης εκμετάλλευσης ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία. Η λεγόμενη «οικονομία της αγοράς» δεν είναι τίποτα άλλο από αντεστραμμένη ιδεολογική έκφραση της αστικής κοινωνίας, θέασή της απ' την άποψη της αγοράς (δηλαδή της επιφάνειας της οικονομικής σφαίρας) με σκοπό την απόκρυψη και την απολογητική της καπιταλιστικής της ουσίας. Πρέπει να σημειωθεί ακόμα το κατρακύλισμα της κυβέρνησης και του

17. Γ. Ποπόφ, «Για την χρησιμότητα της ανισότητας», *Λογοτεχνική Εφημερίδα*, 4.10.1989.

18. *Ζητήματα Οικονομίας*, Μόσχα Νο 12.

ΚΚΣΕ σε όλο και πιο δεξιές θέσεις. Το Φλεβάρη του 1990 γινόταν λόγος για το πέρασμα στην «οικονομία της σχεδιοποιημένης αγοράς» (πλατφόρμα της ΚΕ του ΚΚΣΕ για το 28ο συνέδριο). Λίγο αργότερα εγκαταλείφθηκε αυτός ο διφορούμενος όρος και άρχισε να γίνεται λόγος για το πέρασμα στην «οικονομία της ρυθμιζόμενης αγοράς».

Το επόμενο βήμα έγινε το Σεπτέμβρη του 1990 με τη συμφωνία Γκορμπατσόφ-Γιέλτσιν και την προώθηση του προγράμματος του Σατάλιν. Δεν γίνεται πλέον λόγος για την ανάγκη πρακτικής ρύθμισης και κατοχυρώνεται ο όρος «οικονομία της αγοράς» ή «οικονομία της ελεύθερης αγοράς». Ο Γκορμπατσόφ στην ουσία αρνήθηκε το πρόγραμμα της κυβέρνησής του (στην κατάρτιση του οποίου ο ίδιος συνέβαλε και πήρε την ευθύνη να πραγματοποιήσει) υιοθετώντας το πρόγραμμα της δεξιάς αντιπολίτευσης. Μ' αυτόν τον τρόπο προσπάθησε να φορτώσει όλη την ευθύνη της οικονομικής κρίσης στον πρωθυπουργό της χώρας, στον Ριζκόφ και ταυτόχρονα συμάχησε με το μέχρι στιγμής μεγάλο του «αντίπαλο», τον Γιέλτσιν. Η ίδια η πράξη του Γκορμπατσόφ να εγκαταλείψει τους συνεργάτες του και να συμμαχήσει με τους πρώην αντιπάλους του, με σκοπό την ισχυροποίηση της ατομικής του θέσης και της αύξησης των υπερεξουσιών του μπορεί να χαρακτηριστεί το λιγότερο ανήθικη. Από πολιτική άποψη αυτή η απόφαση σηματοδοτεί το πέρασμα απ' τη σοσιαλδημοκρατική εκδοχή του περάσματος στην «οικονομία της αγοράς», στην νεοσυντηρητική εκδοχή. Έτσι ένα χρόνο μετά το πάρσιμο της απόφασης για πέρασμα στην «οικονομία της αγοράς» (φθινόπωρο του 1989), γίνεται μια νέα στροφή προς τα δεξιά. Ο αστικός Τύπος έδωσε το στίγμα των αλλαγών: «Ο καπιταλισμός εισβάλλει στην ΕΣΣΔ»¹⁹.

Στην ΕΣΣΔ διαμορφώθηκαν δυο βασικές εκδοχές περάσματος στην «οικονομία της αγοράς»: η μετριοπαθής σοσιαλδημοκρατική (Ν. Ριζκόφ, Λ. Αμπάλκιν) και η νεοσυντηρητική (Σατάλιν). Η διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις δυο εκδοχές αφορούν όχι το στρατηγικό στόχο, που είναι ο ίδιος, η «οικονομία της αγοράς», αλλά τα χρονικά όρια, τους ρυθμούς και τις μεθόδους περάσματος σ' αυτή. Το πρόγραμμα του Ριζκόφ προβλέπει το σταδιακό πέρασμα στην «οικονομία της αγοράς» (5 χρόνια περίπου) με χρησιμοποίηση κρατικής ρύθμισης για τη διατήρηση της οικονομικής και κοινωνικής σταθερότητας και την αποφυγή κοινωνικής αναταραχής. Το πρόγραμμα του Σατάλιν είναι η εφαρμογή της θεραπείας με σοκ (ή μάλλον του σοκ δίχως θεραπεία), δηλαδή το πέρασμα σε 500 μέρες στην «οικονομία της αγοράς» με απελευθέρωση όλων των μηχανισμών της αγοράς.

Ο Σατάλιν, «ο άνθρωπος που σκότωσε τον κομμουνιστικό δράκοντα»²⁰, είναι ένας μαθηματικός οικονομολόγος, μαθητής του Α. Καντορόβιτς και του Β. Λεόντιεφ, μέλος του Προεδρικού Συμβουλίου. Ο ίδιος δηλώνει για την ώρα ότι είναι σοσιαλδημοκράτης και ταυτόχρονα δεν κρύβει το θαυμασμό του προς τη Θάτσερ. Ποια είναι η ουσία του προγράμματος του Σατάλιν; *Η ιδιωτικοποίηση*. Οι μεγάλες επιχειρήσεις μετατρέπονται, σύμφωνα μ' αυτό το πρόγραμμα, σε μετο-

19. *Καθημερινή*, 23.6.90.

20. *Καθημερινή*, 23.6.90.

χικές επιχειρήσεις, ενώ οι μεσαίες και μικρές πωλούνται άμεσα σε ιδιώτες. Θεσπίζεται η ατομική ιδιοκτησία στη γη. Διατηρείται για την ώρα η κρατική ιδιοκτησία στην ηλεκτρενέργεια, στην άμυνα, στις συγκοινωνίες. Μ' αυτό τον τρόπο ξεπερνιέται η ακαθόριστη διατύπωση που υπήρχε μέχρι τώρα («αποκρατικοποίηση», «πλουραλισμός μορφών ιδιοκτησίας»), και εμφανίζεται μια πολύ καθορισμένη διατύπωση: *ιδιωτικοποίηση* (δηλαδή εγκαθίδρυση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας στα μέσα παραγωγής). Ξεπερνιέται το σύστημα των κοινών επιχειρήσεων στις οποίες οι ξένες εταιρίες δεν είχαν το δικαίωμα να ελέγχουν πάνω απ' το 50% της επιχείρησης. Τώρα οι ξένες εταιρίες θα έχουν το δικαίωμα να ελέγχουν ως και το 100% των σοβιετικών επιχειρήσεων. Αυτό σημαίνει τέλος στο μονοπώλιο εξωτερικού εμπορίου και άνοιγμα των συνόρων για το ξένο κεφάλαιο. Το πρόγραμμα του Σατάλιν προβλέπει μέχρι το 1991 απελευθέρωση του 70-80% των τιμών. Ο συγγραφέας αυτού του προγράμματος ελπίζει ότι η πώληση μετοχών, κατοικιών κ.λπ., θα αμβλύνει τη ζήτηση και θα μειώσει τις πληθωριστικές πιέσεις που θα εμφανιστούν. Βασικά υποκείμενα κρατικής ρύθμισης θα είναι όχι το κέντρο αλλά οι Δημοκρατίες (εδώ ο Γκορμπατσόφ διαφωνεί). Οι κρατικές επιχορηγήσεις σε ελλειμματικές επιχειρήσεις σταματούν, πράγμα που σημαίνει ή κλείσιμο των επιχειρήσεων ή πέρασμά τους σε ιδιωτικά χέρια. Το πρόγραμμα του Σατάλιν αποτελεί πρόγραμμα αντεπανάστασης, πρόγραμμα ενός αντιδραστικού μοντέλου παλινδρόμησης του καπιταλισμού.

Ποιες θα είναι οι συνέπειες της εφαρμογής ενός τέτοιου προγράμματος;

— Χειροτέρευση της θέσης της ΕΣΣΔ στο διεθνές καταμερισμό εργασίας. Η πολιτική των «ανοικτών θυρών» στο μεγάλο κεφάλαιο θα οδηγήσει στην μετατροπή της ΕΣΣΔ από υπερδύναμη σε εξαριχημένη, νεοαποικιακή χώρα, με φτηνή, εξειδικευμένη εργατική δύναμη, με φτηνές και πλούσιες πρώτες ύλες, η οποία θα χρησιμοποιείται ως τόπος εγκατάστασης βλαβερών οικολογικά βιομηχανιών, ως τόπος μεταφοράς επικίνδυνων ραδιενεργών αποβλήτων των αναπτυγμένων καπιταλιστικών χωρών. Η ΕΣΣΔ θα αποτελούσε τεράστια και ακόρεστη για τα δυτικά εμπορεύματα αγορά. Θα πρέπει να περιμένουμε αγώνα για το μοίρασμα της ΕΣΣΔ ανάμεσα στις ιμπεριαλιστικές χώρες.

— Η πολιτική διάλυσης του κρατικού συστήματος σχεδιασμού και των ιδιωτικοποιήσεων ήδη οδήγησε στο άνοιγμα των «ασκών του Αιόλου», τη μετατροπή της χώρας σε «ακυβέρνητο πλοίο» και ανοίγει το δρόμο για απρόβλεπτες κοινωνικές αναταραχές. Η πολιτική αυτή οδηγεί στην κάθετη πτώση της βιομηχανικής παραγωγής, στην αύξηση της ανεργίας (γίνεται λόγος για 40 εκατομμύρια άνεργους). Η οικονομική κρίση πολύ πιθανά θα οδηγήσει σε ένα νέο απεργιακό κύμα που θα καταστρέψει ολοκληρωτικά την οικονομία (για την ώρα η βασική μάζα των απεργιών έχει αντικομμουνιστικό προσανατολισμό). Η αποδιοργάνωση του συστήματος των κολχόζ, όπως και του συστήματος μεταφοράς και διάθεσης των προϊόντων δημιουργεί τεράστιο πρόβλημα στον ανεφοδιασμό των προϊόντων (δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο μαζικής πείνας).

— Όξυνση των κοινωνικών ανισοτήτων, μετατροπή των «σοβμπούρ» (σοβιετική αστική τάξη) σε πολιτικά και οικονομικά κυρίαρχη τάξη, οριστική πλέον

παραίτηση από τις όποιες προϋποθέσεις άρσης της αποξένωσης των εργαζομένων απ' τα μέσα παραγωγής. Ανάπτυξη της διαφθοράς, της κερδοσκοπίας, του παρασιτισμού και του πλούτου απ' μια μεριά, και της φτώχειας και της εξαθλίωσης των εργαζόμενων μαζών απ' την άλλη μεριά. Σύντομα μπορεί να τεθεί σε κίνδυνο η υγεία και η βιολογική υπόσταση πλατιών λαϊκών μαζών από την έλ-λειψη των αναγκαίων προϊόντων.

— Βασικό αποτέλεσμα της καπιταλιστικής παλινόρθωσης θα είναι η επικρά-τηση του νόμου της ζούγκλας, του «πολέμου όλων εναντίον όλων», που παίρνει τη μορφή του εθνικού αλληλοσπαραγμού ή τη μορφή διώξεων ενάντια στους κομμουνιστές, τη μορφή της εφιαλτικής αύξησης του οργανωμένου εγκλήματος, των ναρκωτικών κ.λπ. Η υποχώρηση και η πτώση του σοσιαλισμού οδηγεί στην αναγέννηση των φαντασμάτων του παρελθόντος, στην επικράτηση της βαρβαρό-τητας. Μ' αυτό το σκληρό τρόπο αναδεικνύεται το βασανιστικό δίλημμα που βάζει η εποχή μας: *Κομμουνισμός ή βαρβαρότητα.*

Η πραγματοποίηση της παλινόρθωσης του καπιταλισμού θα συναντήσει δύο βασικά εμπόδια:

α. Τη δυσκολία για αλλαγή των σχέσεων ιδιοκτησίας. Η πείρα της Πολωνίας διδάσκει ότι το πέρασμα των επιχειρήσεων από κρατική σε ιδιωτική ιδιοκτησία, και μάλιστα σε τόσο μικρά χρονικά πλαίσια, δεν είναι και τόσο εύκολη υπόθε-ση. Η πολιτική και οικονομική αστάθεια κάνει διστακτικό το ξένο κεφάλαιο να κάνει επενδύσεις. Τα τεράστια μεγέθη της χώρας και η μεγάλη ανομοιογένειά της θα δημιουργήσουν πρόσθετες δυσκολίες.

β. Όμως, το πιο βασικό εμπόδιο που θα συναντήσει μια τέτοια διαδικασία είναι οι απλές λαϊκές μάζες, οι εργάτες και οι αγρότες, οι οποίοι θα αρχίσουν να συνειδητοποιούν ότι χάνουν τις κοινωνικές κατακτήσεις τους, ότι όλο και πε-ρισσότερο πλησιάζουν την κατάσταση της εξαθλίωσης. Ακόμη και αν αυτές οι μάζες έχουν, για την ώρα, αυταπάτες σχετικά με τον καπιταλισμό, ακόμη και αν για την ώρα έχουν πλατιά απήχηση αντικομμουνιστικές αντιλήψεις, όσο περισ-σότερο αυτές οι μάζες θα αρχίσουν να νιώθουν «στο πετσί τους» τις επιπτώσεις του καπιταλισμού, τόσο περισσότερο θα δημιουργούνται προϋποθέσεις για την απελευθέρωσή τους απ' τις αυταπάτες. Ίσως χρειαστούν 10, 20, 30 χρόνια, όμως αναπόφευκτα οι εξελίξεις θα οδηγήσουν σ' αυτή τη κατεύθυνση. Ένα λαό μπο-ρείς να τον ξεγελάς για ένα συγκεκριμένο χρονικό διάστημα, δεν μπορείς όμως να τον ξεγελάς για πάντα.

Το μέτρο σχεδιασμού και αγοράς

Η αποσύνθεση και η πτώση του σοσιαλισμού, η παλινόρθωση του καπιταλι-σμού γεννούν απογοήτευση και απαισιοδοξία στον κόσμο της Αριστεράς, δημι-ουργούν αντικειμενικές συνθήκες για την εξάπλωση της αντίληψης ότι ο σοσια-λισμός είναι ένα «αποτυχημένο ιστορικό πείραμα», ότι ο καπιταλισμός απέδειξε την ανωτερότητά του. Η παλινόρθωση του καπιταλισμού στη ΕΣΣΔ δεν αποτελεί απόδειξη της ανωτερότητάς του απέναντι στον σοσιαλισμό, ανάλογα όπως η πα-

λινόρθωση φεουδαρχικών σχέσεων στην Ιταλία, μετά από την εμφάνιση πρώιμων καπιταλιστικών σχέσεων στις ιταλικές πόλεις - κράτη κατά την Αναγέννηση, δεν απέδειξε ιστορικά την ανωτερότητα της φεουδαρχίας απέναντι στον καπιταλισμό²¹. Απ' την άλλη μεριά η παλινόρθωση του καπιταλισμού αποδεικνύει την ανωριμότητα των νέων σχέσεων παραγωγής, την αδυναμία τους στη δοσμένη ιστορική στιγμή να μετασχηματίσουν ριζικά τις κληρονομημένες απ' το παρελθόν σχέσεις παραγωγής. Σήμερα είναι αναγκαία μια συγκεκριμένη ιστορική ανάλυση της διαδικασίας γέννησης, διαμόρφωσης κρίσης και αποσύνθεσης του σοσιαλισμού, είναι ανάγκη να αναδείξουμε την αντιφατικότητα αυτής της διαδικασίας, να ανοίξουμε προοπτική πάλης, να αναδείξουμε το κομμουνιστικό ιδανικό σαν τη μοναδική εναλλακτική λύση στην καπιταλιστική βαρβαρότητα.

Συχνά σ' αυτούς που ασκούν κριτική στην «οικονομία της αγοράς» απευθύνουν το ερώτημα: «Μα τι θέλετε, επιστροφή σ' αυτό που υπήρχε πριν;». Ο διαχωρισμός σε «συντηρητικούς» (υποστηρικτές του παλιού συστήματος) και «ριζοσπάστες» (υποστηρικτές των μεταρρυθμίσεων) είναι λαθεμένος. Το δίλημμα αυτό δεν απαντά στο ερώτημα: «διατήρηση τίνος συστήματος, μεταρρυθμίσεις προς ποια κατεύθυνση και με ποιο περιεχόμενο;». Αυτό το ψευδοδίλημμα παρουςιάζει την καπιταλιστικοποίηση σαν το μονόδρομο των μεταρρυθμίσεων, οδηγεί σε απολογητική της αστικής κοινωνίας.

Σήμερα είναι αναγκαία μια τρίτη προσέγγιση, που αίρει την αντίθεση «δογματισμού - ομοιομορφισμού», «πλανομέρνικων» - «τοβάρνικων» και που δεν αποτελεί ούτε «χρυσή τομή», ούτε μηχανιστική ένωση των δύο ακροτήτων. Οι εκπρόσωποι αυτής της κατεύθυνσης λύνουν την αντίθεση σχεδιασμού - αγοράς, ξεπερνούν την αποκλειστική διάζευξη «ή σχεδιασμός ή αγορά», τοποθετώντας το ζήτημα του *μέτρου*. Τόσο οι εμπορευματικές σχέσεις όσο και ο σχεδιασμός αποτελούν αναγκαίες πλευρές του σοσιαλισμού. Αυτές οι πλευρές συνυπάρχουν, βρίσκονται σε ενότητα και την ίδια στιγμή είναι αντιθετικές, αλληλοαποκλειόμενες. Ο σχεδιασμός είναι η καθοριστική πλευρά της αντίθεσης, που, στην ιστορική προοπτική, θα υποτάξει και θα μετασχηματίσει ολοκληρωτικά τις εμπορευματοχρηματικές σχέσεις. Οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις αποτελούν για το σοσιαλισμό «αναγκαίο κακό», το οποίο διατηρείται σε μακρά ιστορική περίοδο. Όσο περισσότερο αναπτυγμένος είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, τόσο λιγότερο αναπτυγμένες τείνουν να γίνουν οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις. Όσο λιγότερο αναπτυγμένος είναι ο κοινωνικός χαρακτήρας της εργασίας, τόσο περισσότερο τείνουν να αναπτύσσονται οι εμπορευματοχρηματικές σχέσεις²².

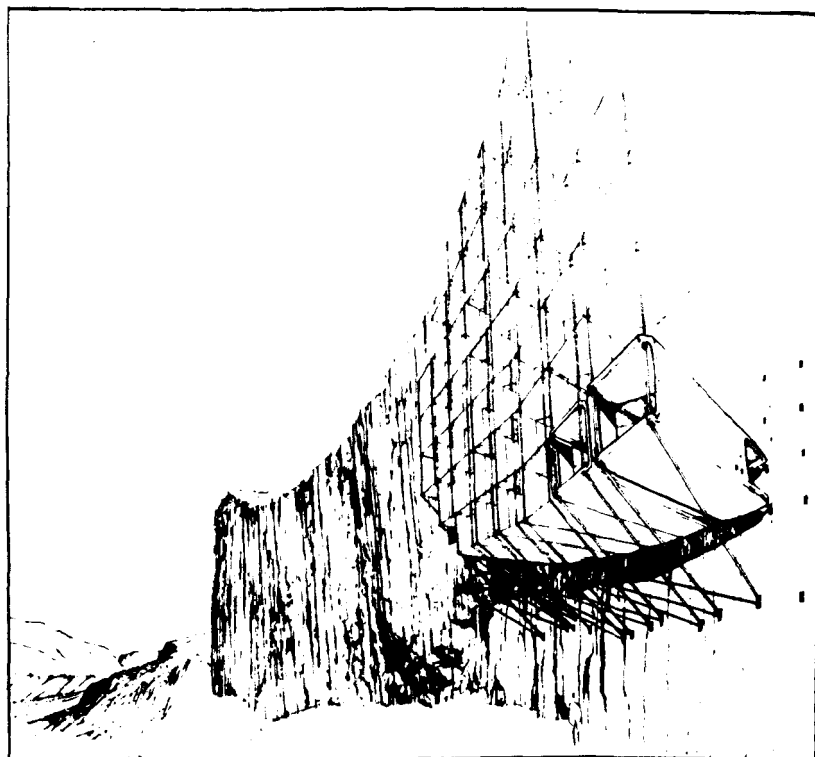
1.10.1990

21. Βλ. Henri Pirenne, *Economic and Social History of Medieval Europe*, Harvest Books, New York, σελ. 189-219, ιδιαίτερα σελ. 204.

Perry Anderson, *Lineages of the Absolute State*, Verso, London, 1979, σελ. 143-172.

Histoire du Moyen Age, Ed. du Progres, Moscow, 1976, σελ. 356-362, 570-583.

22. Η άποψη αυτή για το μέτρο σχεδιασμού και εμπορευματοχρηματικών σχέσεων τεκμηριώνεται στο έργο του Β. Βαζιούλιν, *Η λογική της ιστορίας*, Μόσχα 1988, σελ. 302-303.

Τάκης Ζενέτος, πρόταση για ξενοδοχείο ανηρτημένο από το μέτωπο φυσικού βράχου (από μελέτη τουριστικής ανάπτυξης πλακιά, Κρήτη 1969).